

Sårade soldaters vård och omhändertagande

Erik Petersson, *Sårade soldater. Livet efter stormaktstidens krig*, 351 s., ill., Natur & Kultur, Stockholm 2017.

ATT BLI UTSKRIVEN ELLER VÄRVAD till krigstjänst under den tidigmoderna tiden betydde i de allra flesta fall att du inte återvände levande hem. Det gällde oberoende om du var soldat vid fältarmén eller båtsman vid flottan. De soldater som placerades i garnisoner och fästningar hade trots allt större chans att klara sig med livet i behåll. Soldater stupade i fältslag och sjöslag samt i mindre strider, men större delen dukade under i de epidemier som ständigt härjade i fältlägren och i vinterkvarteren samt på flottans fartyg.

Det var med andra ord få soldater som återvände hem som veteraner, och de flesta av dem hade hemförlovats på grund av skador som gjorde att de var oförmögna att fortsätta sin krigstjänst. Det var fråga om soldater som hade förlorat armar eller ben eller hade svåra skott- eller stickskadorna som gjorde att de var förlamade eller hade svårt att röra sig. Skador som läktes efter en kortare eller längre tid innebar inte att en soldat var oduglig till krigstjänst.

I blickfånget för Erik Peterssons bok är de lemlästade soldater som hade tjänstgjort i den svenska armén under stormaktstiden och 1700-talet och inte kunde fortsätta sin tjänstgöring utan skickades hem. Hur dessa sårade soldater omhändertogs och vilket ansvar den svenska kronan tog för dem samt vilka möjligheter de hade att överleva och försörja sig är centrala frågor i Peterssons undersökning. Han gör även jämförelser med förhållandena i andra länder.

Petersson inleder boken med ett kapitel om slagfältet och beskriver till en början det blodiga slag som utkämpades 1495 vid staden Fornovo i Italien mellan den heliga ligans trupper, ledna av Venedig, och franska trupper. Slaget var det första där skjutvapen användes i större utsträckning och där en stor armé med professionella legosoldater sattes in. Utvecklingen fortsatte sedan under 1500- och 1600-talen. Arméerna blev

större och mera professionella och eldvapen började användas allt mer. Allt detta medförde att antalet döda och sårade soldater ökade markant.

Efter beskrivningen av slaget lämnar Petersson slagfältet och börjar diskutera utskrivningarna och den svenska kronans utveckling. Författaren borde emellertid ha stannat kvar på slagfältet och mera ingående beskrivit utvecklingen av vapenslagen och stridstaktiken från 1500-talet fram till slutet av 1700-talet. Detta hade ju konsekvenser för vilka typer av skador soldaterna fick. Skadetyperna kommer Petersson in på i nästa huvudkapitel där han beskriver vilken hjälp som kunde ges de sårade soldaterna på slagfältet. Han redogör förtjänstfullt för de läkekunniga personer, bardskärare och fältskärer, som fanns vid arméerna och deras möjlighet att bota de skadade. Från kapitel tre framåt kommer Petersson in på de sårade soldater som återvände hem.

I Frankrike hade det under medeltiden införts ett system som gick ut på att invaliderade soldater fick plats och underhåll i kloster. I slutet av 1500-talet gavs även möjlighet att bo hemma med en pension som utbetalades av staten. I Frankrike byggde man i Paris i början av 1670-talet det stora Invalidhospitalet med plats för flera tusen soldater. I England fanns också ett pensionssystem och här stod invalidhospitalet, Chelsea hospital, klart 1691. Det första militärsjukhuset öppnades 1585 i Mechelen i Spanska Nederländerna.

I Sverige fick de sårade soldaterna på 1500-talet vård vid de hospital som fanns i riket, men någon bestämmelse om hur de invaliderade soldaterna skulle försörjas fanns ännu inte. Ifall de var fattiga omfattades de av kyrkans fattigvård. Fattiga med åkommor kunde få uppehälle vid hospitalen, vilket gällde såväl soldater som andra; somliga genom kungligt brev för resten av sin levnad. I början av 1600-talet började man i Sverige ge spannmålshjälp åt sårade soldater som var arbetsoförmögna. Det var till en början fråga om riktade insatser till dem som begärde om hjälp. Gustav II Adolf är den första regenten i Sverige som började propagera för ett särskilt krigsmanshus för soldater som inte på annat sätt kunde skaffa sitt uppehälle. Han beslutade 1622 att ett sådant skulle upprättas i de gamla klosterbyggnaderna i Vadstena. Kungen önskade att privata personer skulle donera pengar till krigsmanshuset och till soldaternas uppehälle. Kungen öppnade en donationsbok till vilken det så småningom började strömma in pengar, främst från adelspersoner.

Det kom dock att dröja länge innan krigsmanshuset i Vadstena blev verklighet. Först i mitten av 1630-talet började man göra slag i saken. Det framhölls då att ett krigsmanshus även borde grundas i Finland. Förslaget upprepades senare vid flera tillfällen och så sent som 1679, men något krigsmanshus kom aldrig att uppföras i den östra riksdelen. I slutet av 1630-talet inrättades även en krigsmanshuskassa som administrerades

av krigsmanshuset. Från kassan utdelades spannmål till invaliderade och arbetsoförmögna soldater som inte bodde i krigsmanshuset. Under 1630-talet hade det återvänt ett stort antal svårt sårade soldater till Sverige från det pågående trettioåriga kriget. Det uppstod nu ett stort behov av en organiserad försörjning för de lemlästade soldater som var oförmögna att utföra arbete.

De stenhus som hade tillhört Vadstena kloster måste ombyggas och iordningställas för att kunna användas som krigsmanshus. Ombyggnadsarbetet inleddes i slutet av 1630-talet. De första arbetsoförmögna officerarna och soldaterna kunde flytta in i den norra längan i slutet av 1640 eller i början av 1641. Reparationsarbetena fortsatte i den västra längan våren 1641. Sammanlagt fanns det när båda längorna var färdiga ungefär 60 rum som var inredda som bostäder för soldaterna och deras familjer. Hustrur och barn fick alltså bo med sina invaliderade män i krigsmanshuset. År 1644 bodde det elva officerare och 15 gemena soldater i huset och alla hade med sig sina hustrur och många även barn (sammanlagt 27 barn). Ännu under 1660-talet bodde det endast drygt 30 familjer i krigsmanshuset och deras antal verkar inte ha ökat förrän på 1700-talet. År 1760 bodde 86 soldater i krigsmanshuset. Somliga levde större delen av sitt liv här. En av dem var båtsmannen Johan Johansson Lindman vars båda ben var amputerade. Han fick plats i krigsmanshuset i oktober 1713 och levde där i 41 år fram till sin död 1754.

Verksamheten i krigsmanshuset leddes av en inspektör som under sig hade ett tiotal anställda, bland annat bokförare, läkare (barberare), vaktmästare och kökspersonal. Krigsmanshusets ekonomi var ett ständigt återkommande bekymmer. Pengar och spannmål måste införskaffas för dem som bodde och arbetade i krigsmanshuset samt till krigsmanshuskassan. Inkomstläget förbättrades något på 1680-talet genom en rad åtgärder som Karl XI gav order om. Efter stora nordiska kriget var ekonomin åter skral och trots att vissa förbättringar gjordes under senare hälften av 1730-talet kvarstod bekymren.

Från och med mitten av 1700-talet började verksamheten vid Vadstena krigsmanshus avmattas. En orsak var inrättandet av arméns pensionskassa 1757 varifrån bidrag även skulle ges till sårade officerare och underofficerare. Sårade gemena soldaterna skulle även i fortsättningen få möjlighet att bo i krigsmanshuset eller få underhåll ur krigsmanshuskassan. Pensionskassor hade under 1600- och 1700-talen införts på många håll i Europa. År 1770 fattade sekreta utskottet beslutet om att krigsmanshuset skulle stängas. De som då bodde i huset fick bo kvar så länge de levde. Sommaren 1783 bodde där ännu 18 soldater, men redan följande år beslutades att alla skulle flytta ut och i stället få underhåll i pengar. Friherren och korpralen Hans Leijonhufvud vägrade dock flytta och fick bo kvar i huset

ända till 1789. Krigsmanshuskassan fanns kvar som kassa för gemena soldater.

Endast en liten del av de invalidiserade och arbetsoförmögna soldaterna hade möjlighet att bo i krigsmanshuset. De flesta svårt sårade soldater ville också hellre bo i sin hemsocken eller på sin hemgård, om de hade familj eller släktingar som tog hand om dem, än att flytta in i krigsmanshuset. De fick då i stället spannmålshjälp från krigsmanshuskassan. Spannmålshjälpen var graderad och den gemena soldaten fick två till fyra tunnor per år. Även i den östra riksdelen, Finland, erhöll soldater hjälp från krigsmanshuskassan. Ifall soldaten avled kunde änkan fortsättningsvis få hjälp. Från och med 1720-talet fastslogs att krigsmanshusets ersättningar skulle utbetalas i pengar i stället för i spannmål. Förändringen skedde emellertid långsamt.

Petersson ägnar ungefär halva sidantalet i boken åt att beskriva krigsmanshusets uppkomst och nedgång, byggnaderna, verksamheten samt soldaternas liv och försörjning i huset. Denna del av de svårt sårade soldaternas vårdnad och underhåll blir alltså väl beskriven, men däremot får vi veta ganska litet om de som inte bodde i krigsmanshuset; vem som tog hand om dem och hur de framlevde sina liv. Det är säkert svårt att få fram uppgifter om detta, men det kunde Petersson i så fall ha nämnt.

Det största problemet med Peterssons bok är strukturen och upplägget. Boken skulle tjäna på ett inledande bakgrundskapitel för sådana allmänna frågor som nu finns inbakade i de olika kapitlen. Bland annat rekryteringssystemen till den svenska armén och vem som uttogs till soldat hade hört hemma i ett inledande kapitel. Utskrivningarna och indelningsverket behandlas åtminstone på tre olika ställen i boken. I ett kapitel rubricerat "Hjälp för fler sårade soldater" kommer författaren plötsligt och överraskande in på det äldre och yngre indelningsverket.

Kapitlen innehåller ofta sådant som går ut över själva rubriken, vilket jag tidigare redan har påpekat. Här ytterligare ett exempel. I underkapitlet "Utskrivningarna" behandlar Petersson Gustav II Adolfs planer på ett krigsmanshospital eller krigsmanshus. Detta hör inte alls hemma här och det verkar som om Petersson har glömt att lägga in ett underkapitel.

I kapitlet "Livet i krigsmanshuset" hade man förväntat sig att få läsa om de sårade soldaternas liv och leverne, om personalen, om ordningsregler och eventuella konflikter och om vardagens göromål. Det enda vi däremot får veta något om är personalen och framför allt inspektörerna som Petersson redogör ingående för. I stället behandlar Petersson i detta kapitel spannmålshjälpen i hemsocknarna och andra planerade hjälpformer samt refererar en diskussion om krigsmanshusets placering och diskussioner om hur krigsmanshuset kunde bli självförsörjande. I ett senare kapitel kommer han in på ordningsreglerna i krigsmanshuset.

Petersson har också en tendens att gå utöver själva ämnet, till exempel då han beskriver hur man försökte bota sjuka soldater i Viborg under Gustav Vasas ryska krig 1555–1557 eller då han börjar diskutera soldaternas våldsamheter mot civilbefolkningen. Mera motiverat är det att han kommer in på fattigvård och fattiga samt tiggeri, eftersom många i krigen sårade och arbetsoförmögna soldater ännu under 1500-talet och i början av 1600-talet var tvungna att gå tiggande omkring för att få sitt uppehälle. Diskussionen om fattigvården kommer dock i huvudsak att gälla andra än soldater och blir därför onödigt utdragen.

Det är en viktig aspekt av krigföringen som Petersson har forskat i, eftersom invalidiserade och svårt skadade soldater var ett problem som staten och samhället på ett eller annat sätt måste tackla. Det finns mycket litet skrivet om soldater som sårades så svårt att de blev arbetsoförmögna och därför var tvungna att få hjälp med sitt livsuppehälle. Genom Peterssons bok får vi en god inblick i hur den svenska kronan och samhället tog hand om dem och vilken hjälp de fick. Särskilt blir förhållandena i krigsmanshuset väl beskrivna. Petersson inbegriper även Finland i sin undersökning, vilket är positivt.

Christer Kuvaja